

JOLENTA BRZEZIŃSKA, *NIEZNAJOMI*. Na podstawie pierwodruków i materiałów archiwalnych opracowali i do druku podali Marcin Brzeziński, Justyna Kobus, Jerzy Sierociuk, Poznań 2020, Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, ss. 267

Na rynku wydawniczym pojawiła się książka pt. *Nieznajomi*, prezentująca dorobek pisarski Jolenty Brzezińskiej, pisarki wielkopolskiej, niedocenianej przez lata i trochę zapomnianej. Jest to zbiór nowel, zapisany gwarą wielkopolską, wydany staraniem syna autorki, Marcina Brzezińskiego, oraz dialektologów z Pracowni Dialektologicznej Instytutu Filologii Polskiej UAM w Poznaniu – dr hab. Justyny Kobus i prof. dra hab. Jerzego Sierociuka przez Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk. Współwydawcą tomiku jest Gmina Czempin, publikacja zaś jest współfinansowana ze środków Wydziału Filologii Polskiej i Klasycznej UAM.

Jest to literatura o tyle interesująca, że nowele są pisane gwarą południowielkopolską z okolic Czempinia, Leszna, Kościana, Krobi i Wolsztyna. Są to pełnowartościowe i kompletne teksty gwarowe.

Zbiór nowel pt. *Nieznajomi* doczekał się dwóch wydań – pierwsze ukazało się w 1938 roku. Pierwotnie zbiorek liczył 9 nowel – *Nieznajomi*, *Łożynek*, *Matka*, *Pierwsze miejsca*, *Zaraza*, *Koźlorka*, *Licytacja*, *Jeja gwiozdzka*, *Figura*. Drugie wydanie pochodzi z 1959 roku, lecz było ono pozbawione głównych walorów gwary. Mimo że minęło już 61 lat od ostatniego wydania, zainteresowanie tego typu literaturą jest wciąż żywe. Dowodzi tego fakt, że z inicjatywą trzeciego wydania *Nieznajomych* wyszedł mieszkaniec Czempinia – Jerzy Włodarczak, który bardzo zabiegał o zachowanie pamięci o krajance pisarce, stąd też wielkie zaangażowanie się w popularyzację twórczości Jolenty Brzezińskiej.

Tom z 2020 r. nie jest tylko przedrukiem dzieł wcześniejszych – zawiera utwory z pierwszego wydania oraz teksty nieopublikowane dotąd w formie zwartej, wiele z nich dotąd nigdzie niewydanych, które w zamyśle J. Brzezińskiej miały stworzyć drugi zbiór po *Nieznajomych*.

Książka ta zaczyna się słowem wstępnym napisanym przez burmistrza Gminy Czempin Konrada Malickiego. Syn autorki, Marcin Brzeziński, przedstawił biogram swojej mamy. Co więcej, posiadając prawa własności do tekstu matki, bezpośrednio współpracował z językoznawcami z Pracowni Dialektologicznej Instytutu Filologii Polskiej UAM w Poznaniu. Skrupulatnie przepisywał utwory zawarte w *Aneksie* z rękopisów i maszynopisów, następnie drobniaczko przeprowadził ich korektę, udostępnił oryginalne rękopisy, zdjęcia rodzinne, portrety, recenzje i inne archiwalia związane z autorką. Jerzy Sierociuk i Justyna Kobus

dokonałi dialektologicznego opracowania i przygotowania do druku. Wstęp merytoryczny – zawierający omówienie osobliwości językowych potwierdzonych w nowelach – autorstwa Jerzego Sierociuka – został zamieszczony w rozdziale pt. *Literacka popularyzacja mowy Wielkopolan*. Następnie mamy notę edytor-ską. Zgromadzone w tym tomie teksty są ujęte w trzech częściach: **Nieznajomi** – nowele wg I wydania (*Nieznajomi, Łożynek, Matka, Pierwsze miejsca, Zaraza, Koźlorka, Licytacja, Jeja gwiozdka, Figura*), **Aneks** – zawierający 10 nowel (*Do powstania, Dyngus, Kasia, Kónarskiego Anda, Łoflara, Posada, Przyjacielskie szczęście, Ślubno kobiety, Kónowoł, Miller*) oraz **Varia** z 5 nowelami (*Jak my w ty wiosce kole Gostynia byli, Pije Kuba* (fragmenty rękopisu), *Zagraniczne nasióńka* (fragmenty rękopisu), *Sieroty* (fragmenty rękopisu), *Z zapisków i notatek*, z czego kilka jest podanych we fragmentach).

Najbardziej pracochłonna, a najmniej widoczną pracę wykonała Justyna Kobus. Badaczka przede wszystkim skompletowała poszczególne utwory, czuwała nad całokształtem tego tomu, prowadziła korespondencję z Marcinem Brzezińskim. Ponadto przepisała cały tekst *Nieznajomych* według pierwszego wydania, zaproponowała projekt okładki oraz była w stałym kontakcie z wydawnictwem. Razem z Jerzym Sierociukiem odbyła podróż do Wrocławia do domu Marcina Brzezińskiego, gdzie przekazano im materiały graficzne i część kopii recenzji zbioru z czasów J. Brzezińskiej, oraz do Czempinia, do domu rodzinnego Brzezińskich.

W tym miejscu warto zwrócić uwagę na odbiór nowel J. Brzezińskiej przez ówczesne środowisko kulturalne i naukowe.

Autorka nowel, Wielkopolanka urodzona w Strzałkowie koło Wrześni, doskonale знаła swoją gwarę. W 1935 roku opublikowała swoje pierwsze napisane gwarą opowiadanie pt. *Nieznajomi* w czasopiśmie „Wici Wielkopolskie”. Tom nowel o tym samym tytule wydała w 1938 roku nakładem poznańskiej księgarni Uniwersyteckiej Jana Jachowskiego. Wartość tych dzieł docenili naukowcy zarówno ze świata sztuki,¹ jak i z dziedziny nauki, jaką jest językoznawstwo. Pierwsze wydanie książki stało się sensacją literacką, recenzje podkreślały wyjątkowość prozy oraz jej wielostronne artystyczne wartości. Recenzenci entuzjastycznie powitali pojawienie się gwary wielkopolskiej w literaturze pięknej.

Autentyczność i oryginalność mowy ludowej pochodzącej z Wielkopolski południowo-zachodniej potwierdzili zasłużeni i bardzo cenieni w językoznawstwie badacze języka. Dialektolog Adam Tomaszewski z Uniwersytetu Poznańskiego swoją recenzję zatytułował wprost *Gwara wielkopolska weszła do literatury*.² Językoznawca Kazimierz Nitsch z Uniwersytetu Jagiellońskiego był admira-torem prozy Jolenty Brzezińskiej, wprowadził te teksty do źródeł monumentalnego *Słownika gwar polskich PAN* – co świadczyło o żywej i prawdziwej gwarze w tekstach autorki. Zatem *Słownik gwar polskich PAN* wzbogacił się o kilkadziesiąt

¹ Stanisław Helsztyński cenił i chwalił J. Brzezińską za bardzo dobrą znajomość mowy ludu i jego zwyczajów, jego codziennej egzystencji: S. Helsztyński, *Opowiadania w gwarze wielkopolskiej*, „Kultura. Tygodnik literacki, artystyczny i społeczny” 1938, nr 25 (113), s. 8.

² A. Tomaszewski, *Gwara wielkopolska weszła do literatury*, „Kurier Poznański” 1938, nr 468, s. 8.

nowych haseł, a liczne cytaty powiększyły zbiór, poszerzając zasięg występowania konkretnej jednostki leksykalnej.

Wnikliwej oraz dogłębnej analizie językowej zostały poddane nowele w recenzji Aleksandry Ziętkówny³ opublikowanej w „Języku Polskim” w 1957 roku. Językoznawczyni doceniła bogactwo leksyki wcześniej nigdzie nieodnotowanej, zgodne z rzeczywistością i pełnowartościowe teksty gwarowe z południowej Wielkopolski. Zachwyciła się bardzo dokładnym oddaniem wymowy, pomimo ówczesnego braku możliwości edytorskich. A podsumowując, napisała, że książka Jolenty Brzezińskiej „prosi się o nowe wydanie – jest doskonała”.⁴

Marcin Brzeziński, syn autorki, w biografii matki napisał:

Miała leszczyńsko-czempińska nowelistka absolutny słuch naukowy. Była to umiejętność selektywnego wychwytywania słów i zwrotów gwarowych bez oddzielania ich od kontekstu, w jakich występowały. Były to konteksty – miejsca mogły być zaskakująco różnorodne: oczywiście wieś, miasteczko, a bliżej ulica, sklep, urząd, podróż, rozmowy, kłótnia sąsiedzka, jakieś inne przypadki. Pozostały po tym notesy, notatki, zapiski na jakichś skrawkach papieru czy nawet wydartych z marginesów gazet [2020, 26].

Tematyka nowel obejmuje życie prostych ludzi, ich codzienne zmaganie się z życiem, niepokoje i radości. Autorka doskonale oddała nastrój i atmosferę opisywanych miejsc, wykazała się świetną znajomością realiów życia przedstawianej grupy społecznej, jak też wrażliwością na czyjeś nieszczęścia, zły los – one również były jej udziałem. J. Brzezińska zadziwia wiarygodnością mowy ludu oraz bogactwem leksyki w swoich utworach. Jej proza jest realistyczna, surowa i aż do bólu szczerą, przebijają się przez nią humor i satyra ludu. Autorka pokazała obraz życia ludzi prostych, chłopską i małomiasteczkową kulturę Wielkopolski. Bohaterem tych nowel jest chłop wielkopolski, jego charakter przedstawiła z wyjątkową wyrazistością. Widać też empatię autorki, pełną serdeczności i zrozumienia prostego człowieka. Z szarego życia swych bohaterów starała się wydobyc akcenty miłości i poświęcenia.

Nie wszystkie teksty podane są gwarą – część z nich zawiera jedynie partie dialogowe zapisane mową ludową lokalnych mieszkańców. Są też takie, które w całości są napisane gwarą wielkopolską. I tutaj trzeba też pochylić głowę nad rozwiązaniem autorki przy wpisywaniu tekstu gwarowego – nad transkrypcją. Przy zapisach podawała dodatkowe uwagi co do gwarowej wymowy. W reedycji Wydawnictwa Poznańskiego z 1959 roku zlikwidowano te dodatkowe informacje. Już w 1938 roku Adam Tomaszewski pisał, że autorka nowel zastosowała proste rozwiązanie. Podobnego zdania była też Aleksandra Ziętkówna:

Tekst nowel jest napisany połączeniem alfabetu literackiego, niemniej daje się zauważyć pewna troska o to, by oddać czytelnikowi rzeczywiste brzmienie poszczególnych wyrazów. I tak *a* tłuste ma oznaczać *ó* (*u*) nosowe, *e* – *y* nosowe, zaś *ó* – coś pośredniego między *o* a *u* (np. *do dómu, jegó*). W praktyce wypadło to dość dobrze [1957, 148–149].

³ A. Ziętkówna, *Uwagi językowe o książkach, Jolenta Brzezińska, „Nieznajomi”, Poznań 1938, s. 156, „Język Polski” 1957, XXXVII, z. 2, s. 146–151.*

⁴ *Ibidem*, s. 149.

Badacze języka oraz miłośnicy gwary mają świadomość, że zgromadzona leksyka w omawianych nowelach w znacznym stopniu już wyszła z użycia lub znana jest tylko najstarszym mieszkańcom tych wsi. Stanowi ona jednak dokument językowy i historyczny przedstawiający żywotność zjawisk językowych z tamtych lat.

W dobie globalizacji następują wielkie przeobrażenia społeczności wiejskiej. Postępujące zmiany społeczno-kulturowe wpływają na język wsi, coraz bardziej widoczna jest tendencja do zanikania tradycyjnych gwar polskich. Dlatego tak ważne jest gromadzenie i zapisywanie mowy, tradycji i doświadczeń, dawnej kultury swoich dziadków, pogłębianie wiedzy o swoim regionie, interesowanie się życiem dawnej wsi, ich mieszkańców, których życie często wypełnione było ciężką pracą.

Świadomość coraz szybszego tempa integracji gwar z językiem ogólnopolskim mobilizuje do poszukiwania osób powiązanych sentymentalnie z regionem. Słusznie zauważa Barbara Falińska, że:

Dopóki istnieje żywa mowa gwarowa lub regionalna, trzeba ją ocalić od zapomnienia, trzeba tworzyć słowniki, atlasy, nagrywać i publikować relacje informatorów, które staną się ważnym źródłem wiedzy dla późniejszych badaczy, przekazem kulturowym dla następnych pokoleń i bezcennym tworzyszem dla przyszłych pisarzy.⁵

Językoznawcy z Pracowni Dialektologicznej Instytutu Filologii Polskiej UAM w Poznaniu realizują te postulaty i zadania, publikując coraz więcej prac tego typu.

Anna Kostecka-Sadowa
(Instytut Języka Polskiego
Polskiej Akademii Nauk, Kraków,
e-mail: annasadowa@op.pl)
ORCID: 0000-0002-2287-904X

⁵ B. Falińska, *Badania leksyki gwarowej z udziałem nieprofesjonalistów* [w:] H. Kurek, A. Tyrpa, J. Wronicz (red.), *Studia dialektologiczne IV*, Kraków 2010, s. 131.